

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

5/12

(Број захтева)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)5.2.2015.

(Датум)

ЗАХТЕВ**за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације за кандидата
на докторским студијама**

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 162/11-пречишћени текст, 167/12, 172/13 и 178/14), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

"Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве –
литургиолошка анализа"

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

Теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Владимир (Душан) Антић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

Православни богословски факултет, Београд, мастер академске студије

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2011.

4. Година уписа на докторске студије:

2011.

5. Назив студијског програма
-
- докторских студија:

Докторске студије теологије

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Ненад Милошевић

Звање: Редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. To Christ and the Church. The Divine Eucharist as the All-Encompassing Mystery of the Church, Los Angeles 2012.
2. „Ευχαριστιακή συγκρότηση την μυστηρίων”, и: Θεολογία, τεχος 4, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2009, 123-136.
3. „Εωρθολογική θεώρηση της Θειας Ευχαριστίας“, Θεολογία, год. 81, бр. 2 (2010) 299-307.
4. „Περὶ τέλεσης δευτέρου μεικτο γάμου μ εκκλησιαστική τελετή“, Θεολογία, год. 82, бр. 3 (2011) 123-134.
5. Λειτουργικοκανονικές Μελέτες, Εκδόσεις: Παναγιώτη Σ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2012.

Закључком Сената Универзитета од 27.10.2010. године прописано је следеће:

У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 29.12.2015. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације
 3. Електронска верзија.

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. Име (име родитеља) и презиме Владимир (Дучан) Антун
2. Студијски програм Докторске студије
3. Школска година уписа на студијски програм 2011.
4. Предходно образовање кандидата (основне и мастер студије): ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
5. Радни наслов теме докторске дисертације ЕЛЕМЕНТИ АЗИЈСКОГ
ТИПИКА У САВРЕМЕНОМ БОГОСЛУЖЕЊУ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
6. Научне области које обухвата тема докторске дисертације Литургија Литургијско-музичко пошра
Анализ
7. Име предложеног ментора: 1. др НЕНАД МИРОЦЕВИЋ
8. Посебне напомене (наводе се ако је кандидат имао прелазак са другог студијског програма; имао мировање; одобрен продужетак; био на размени на другој установи...) ✓
9. Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail): 063/8725-388

Прилози:

- Образложење предлога теме докторске дисертације са списком почетне литературе
- Биографија кандидата (до 1800 словних знакова)
- Библиографија кандидата
- Референце ментора (из области из које је тема докторске дисертације)
- Сагласност ментора на предложену тему докторске дисертације
- Изјава да ли је предложену тему кандидат пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима предложене тезе, уколико је предвиђено посебним прописима

Подносилац пријаве

Владимир Антун

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ТЕМЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Област истраживања: Литургика

Тема: Елементи азматског типика
у савременом богослужењу Православне Цркве:
литургичко – музиколошка анализа

Ментор:
др Ненад Милошевић
редовни професор

Кандидат:
Владимир Антић
11/3009

Београд
2015

Садржај:

1. Предмет и циљ рада.....	3
2. Методе које ће у истраживању бити примењене.....	5
3. Основне хипотезе од којих се полази у истраживању.....	6
4. Опис садржаја рада по поглављима.....	6
5. Очекивани резултати.....	21
6. Списак литературе која ће бити коришћена.....	23

Увод

Православно богослужење представља суштинску израз црквеног живота православних хришћана. Незамисливо је разумети Православну Цркву као заједницу која функционише без заједничког молитвеног ритма. Управо на основу тих чињеница ми можемо извући закључак да богослужење у окриљу Православне Цркве има изузетно важно, ако не и пресудно место.

Упркос претходно наведеним чињеницама, сведоци смо да богослужење, нарочито у смислу свакодневног богослужбеног ритма - дневног богослужбеног круга, данас све више губи на значају. Ова појава, посматрано са пастирске тачке гледишта, иницира теолошко преиспитивање узрока оваквог слабљења интересовања за дневна богослужења код православних верника.

Поменути узроци, свакако, не морају бити само једне врсте. За претпоставити је да у дотичном контексту постоје узроци који су спољашње природе, попут, на пример, промене начина живота савремених хришћана. Но ипак, узроци који су примарни за литургичко сагледавање назначене проблематике, своје порекло имају унутар самог богослужења. Ови разлози, пак, могу бити теоретски, тј. теолошке природе, и своје порекло имају у неразумевању теолошког значења богослужбеног живота. Други, пак, разлози су практичне природе, тј. своје порекло имају у самој форми богослужења. Управо ови проблеми који се јављају у богослужбеном животу савремених православних хришћана, а тичу верног и благообразног следовања актуелном типу монашког порекла у околностима живота парохијских заједница, представљају један важан повод за бављење предложеном темом.

Евидентно је да структура и елементи православног богослужења данас нису блиски, или не комуницирају, са православним верницима. Иако поједини

слојеви лаоса и клира ове елементе могу да доживе као свој израз молитвеног живота, велика већина верних не може. Управо из тих разлога многи прибегавају нестандартним обрасцима молитвеног живота, нпр. акатистима и молебанима. Мишљења смо да се бављењем овом темом може побољшати разумевање богослужбених елемената од стране верних, али и спречити постепена атрофија њиховог свакодневног молитвеног живота.

Једна од наших главних претпоставки у истраживачком раду јесте да постоји могућност оригиналног устројавања богослужбене употребе псалама и библијских поетских текстова, чији је потенцијал у литургијском смислу изузетно велики, а који чине костур владајућег богослужења. Истовремено, треба истаћи да назначени текстови бивају у великој мери занемарени и потиснути у други план услед снажног утицаја и заступљености химнографије у савременом литургијском животу Цркве.

1. Предмет и циљ рада

Свеобухватно посматрано, савремено православно богослужење представља један веома сложен и богат систем. Овај систем је, током свог вишевековног историјског развоја, доживљавао разне утицаје, на првом месту великих литургијских центара (Јерусалимски храм Васкрсења Христовог, Лавра Преподобног Саве Освећеног, Велика Христова Црква у Цариграду, Студитски као и остали константинопољски манастири, Света Гора). Многобројни утицаји су се, временом међусобно испреплитали, преображавајући и мењајући поједине елементе богослужења. Иако је савремено богослужење настало под јаким упливом касне верзије монашког типика Преподобног Саве Освећеног, у њему и данас преживљава мноштво форми ранијих типика.

Предмет нашег предстојећег истраживања подразумевао би проучавање и расветљавање оних елемената богослужења који своје порекло имају у азматском (певаном, парохијском, катедралном) типичу. Наша пажња биће, пре свега, усмерена на богослужења која чине седмични и дневни богослужбени ритам

православних хришћана: Божанствену Литургију, вечерње и јутрење. Анализираћемо основне елементе структуре ових богослужења из перспективе типика, тј. регулаторних прописа који уређују сам поредак православног богослужења.

Дотичне елементе анализирали бисмо са литургичког, али и са музиколошког аспекта. На тај начин, дошли бисмо у прилику да изградимо јаснију и прецизнију слику о конструктивним могућностима православног богослужења, које су садржане у наизглед архаичним формама. Мноштво таквих елемената, који су у савременој богослужбеној употреби, представља широки дијапазон могућности за пастирски рад и прилагођавање богослужења потребама градских и, уопште узев, парохијских заједница.

Циљ нашег истраживања огледао би се у томе да, путем анализе непосредних (лекционари, евахологиони, псалтири, типичи, ирмологиони, музички рукописи и др.) и посредних сведочанстава о православном богослужењу (житија, тумачења, светооотачки и текстови других црквених писаца), дођемо до јасних и непобитних сведочанстава о драгоцености улози елемената Азматскога типика у владајућем богослужењу. Тиме бисмо доказали да савремени богослужбени израз поседује огроман потенцијал у виду библијских поетских текстова, који су због разних историјских утицаја и околности запостављени и веома често заборављени.

Паралелно са тим, нагласили бисмо да је, по свему судећи, могућа обнова кључне улоге великога броја помињаних елемената, у процесу унапређења савремене богослужбене праксе. Овим би се показало да је православно богослужење витално, те да може одговорити потребама актуелне епохе, као што је то чинило и током протеклих векова. Следствено, мишљења смо да би резултати нашега рада допринели развоју истраживања како православне литургичке науке, тако и богослужбеног живота наше Цркве.

2. Методе које ће у истраживању бити примењене

Савремена литургичка наука, као и друге богословске дисциплине, у својој области истраживања прибегава свим доступним и оправданим научним средствима. У складу са тим у нашем истраживању користимо следеће методе научног истраживања:

1. Аналитичка метода – будући да систем православног богослужења представља једну сложену целину, сачињену од мноштва појединачних елемената, примена ове методе допринеће нашем научном раду у великој мери и биће његова окосница. Рашчлањивањем православног богослужења на његове саставне елементе, потрудићемо се да их свестрано проучимо. Управо структурна анализа елемената православног богослужења биће главна тема којом ћемо се у раду бавити.
2. Синтетичка метода – основни циљ синтезе јесте схватање или сазнање сложених целина преко њених појединачних делова. Метода синтезе, која употпуњава сваку анализу, биће у истраживању примењена тако што ћемо сабрати и сагледати резултате анализе појединачних структурних елемената богослужења, које је вршено како према азматском, тако и сходно монашком типичу. Такође, резултати до којих ћемо доћи анализом појединачних елемената једног и другог богослужбеног поретка, омогућиће нам да, потоњом применом синтезе, разумемо природу њихових међусобних сличности и разлика.
3. Дедуктивна метода – овај методолошки поступак применићемо код доношења низа закључака који се тичу појединачних аспеката сличности и разлика богослужења азматског и монашког типика.
4. Компаративна метода – коначно приступање закључном поглављу биће омогућено управо применом ове методе. Поређењем резултата анализе структуре, као и појединачних елемената ових двају богослужбених поредака, бићемо у могућности да донесемо суд о природи поменутих сличности и разлика.

3. Основне хипотезе од којих се полази у истраживању

Наше истраживање утемељићемо на следећим претпоставкама тј. хипотезама:

- Дневни богослужбени круг, просторно и временски посматрано, потврђен је у пракси од свих хришћанских цркава. Не постоји литургијска породица, нити њен тип, која не поседује дневни богослужбени круг у некој форми.
- Ова богослужења су у првом миленијуму била прилагођена заједницама у којима су вршена. Отуда бива очигледно да богослужење чува печат заједнице у којој је формирано.
- Савремено православно богослужење је, превасходно, монашко. Историјски и теолошки разлози довели су до усвајања монашког богослужбеног обрасца (типика), не само у градским, већ уопште узев, парохијским заједницама.
- Савремени православни верници имају проблем у вршењу и разумевању богослужења, управо услед његове неприлагођености животу верних у парохијама.
- Историјском и теолошком анализом доћи ћемо до резултата који би учинили могућим смислено и пастирски одговорно прилагођавање богослужења потребама савремених хришћана.

4. Опис садржаја рада по поглављима

А) Садржај рада по поглављима:

Прелиминарно истраживање нас је навело да предложимо следећу структуру рада:

Увод

1. Део – Формирање и развој Типика
 - 1.1. Теолошке претпоставке типика
 - 1.2. Јудејски корени дневног богослужбеног круга
 - 1.3. Историјат формирања Типика
 - 1.3.1. Јерусалимско богослужбено предање
 - 1.3.2. Формирање и развој Константинопољског богослужбеног предања
 - 1.3.3. Мешање јерусалимске и константинопољске праксе и Студитска реформа
 - 1.3.4. Новосаваитски Типикон и формирање савремене богослужбене праксе
2. Део - Литургичка и музиколошка анализа елемената азматског типика који су инкорпорирани у савремено богослужење
 - 2.1. Компаративна анализа структуре и елемената савременог и азматског богослужбеног поретка по евхологионима и псалтирима
 - 2.1.1. Божанствена Литургија
 - 2.1.2. Вечерње
 - 2.1.3. Јутрење
 - 2.1.4. Остала богослужења
 - 2.2. Историјска анализа елемената заједничких азматском и монашком типичу
 - 2.3. Музиколошка анализа елемената заједничких азматском и монашком типичу
 - 2.4. Анализа елемената лекционара и месецослова заједничких азматском и монашком типичу
3. Део - Могућности поновне успоставе азматског типика или примене неких његових елемената у савременој богослужбеној пракси
 - 3.1. Обнова употребе Псалтира
 - 3.2. Преиспитивање савременог лекционара
 - 3.3. Преиспитивање савремених месецослова
 - 3.4. Појање у савременој богослужбеној пракси

Закључак

Б) Опис садржаја рада по поглављима:

Рад би био подељен на три дела или целине. Сваки део састојао би се из поглавља или подпоглавља у којима ћемо обрађивати различите аспекте наше теме.

Увод

У уводном поглављу представили бисмо тему дисертације, као и њен циљ. Такође, истакли бисмо значај назначене теме, као и њену актуелност. У наставку бисмо кратко изложили садржај појединих делова рада, тј. чиме ћемо се у ком делу рада бавити.

1. Део – Формирање и развој Типика

Подразумева се да проучавање наведене теме захтева један опширан уводни одељак. У првом делу наше дисертације изложили бисмо све аспекте који су довели до формирања типика. Овде бисмо истраживали изворе, као и релевантну, како старију, тако и најсавременију литературу. Упоредо са тим, покушаћемо да пружимо преглед теолошких и историјских фактора који су савремено богослужење уобличио у форму коју ми данас познајемо. Истовремено, настојаћемо да обрадимо и развој две суштинске форме типика монашку и парохијску.

1.1. Теолошке претпоставке типика

Како се богослужење савршава по одређеним обрасцима који нису ствар произвољног и личног осећаја појединца, пред нас се поставља следеће питање: које теолошке чињенице леже у корену такве праксе? У овом одељку бисмо покушали да темељно и минуциозно представимо теолошку заснованост богослужбених форми.

Почев од апостолских времена, Црква обликује свој молитвени живот у складу са заповестима Христовим, и Његовим личним примером. У Новом Завету видимо Христа како се моли заједно са Јудејима у Храму и синагогама. Са друге стране Христос даје својим ученицима заповести о молитви, а у ноћи Његовог Пасхалног страдања установљује Евхаристију уз заповест: „Ово чините у мој спомен“ (Лк 22,19; ДАп 11,24 и 25).

Обеди са Васкрслим Господом, које су Апостоли имали у Јерусалиму у периоду између Васкрсења и Вазнесења, представљају саму срж, или осовину богослужбеног живота хришћана. Управо у светлу ових обеда, треба сагледавати установљење прве форме Свете Литургије¹.

Већ у Апостолској заједници у Јерусалиму, после Вазнесења и Педесетнице, очигледно је да је молитвени живот био састављен из два основна елемента: одлазака у Храм или синагоге, и савршавања Божанствене Евхаристије. Овај, како га Шмеман назива „литургијски дуализам“², био је и остао основа богослужења Цркве. Сабирање у *Храму и њо домовима* (Дап 2,46), представљају, према мишљењу оца Александра, основни принцип ранохришћанског богослужења³. Овај принцип остварен је у богослужењу хришћана свих традиција, како оних источних тако и западних. Следствено, Божанствена Евхаристија се развија као наставак оног ломљења хлеба по домовима, док су молитве дневног богослужбеног круга, заправо, наставак храмовног, и после његовог разорења, синагогалног култа. Хришћанско богослужење дакле добија у овом периоду неке од својих основних елемената, који су у историјском смислу наслеђени од Јудеја, али сада испуњени есхатолошким смислом, тј. Тајном Христовом.

Православна теологија двадесетог века указивала је на есхатолошки карактер православног богословља, посебно изражен у богослужењу⁴. Тим поводом је стављен акценат на становиште да Литургија у ствари иконизује

¹ Види: Зизјулас, Ј., „Символизам и реализам у православном богослужењу (особито у светој Евхаристији)“, превела Јелена Фемић Касапис, у: Црква у тајни пројављена, Пожаревац 2012., 11.

² Шмеман, А., Увод у Литургичко богословље, Шибеник, 2005., 39.

³ Ова Шмеманова примедба је веома важна. Постојање два наизглед сукобљена принципа богослужења, од којих први – храмовни и уопште јудејски, представља, са својим богослужењем времена, елемент базиран на историји, а други – евхаристија, базиран на есхатологији. Ови принципи у ствари нису нимало сукобљени, већ сведоче хришћанско „већ али још не“, тј. искуство есхатона, али не и негирање историје.

⁴ Види: Флоровски, Г., „Отачко доба и есхатологија“ у: Црква је живот, Београд, 2005., 579; Зизјулас, Ј., „Евхаристија и Царство Божије“, у Зизјулас, Ј., Црква у тајни пројављена, Пожаревац, 2012., 31; Шмеман, А., Евхаристија – Тајинство Царства, манастир Хиладар 2002. као и др.

Царство Божије⁵. Паралелно са тим, најчешће се инсистирало на гледишту да су јерархијске структуре у ствари оне које представљају главни елемент ове иконизације⁶. Неведена чињеница показује да је структурна подела литургијске заједнице на епископа, презвитере и ђаконе и на лаос, у ствари конституента ове иконе. Дотична структура је, сликовито речено, већ одређени формални оквир који представља правило савршавања Литургије.

1.2. Јудејски корени дневној бојослужбеној крући

У овом делу рада указали бисмо на конкретне елементе који су не само заједнички јудејском и хришћанском богослужењу, него и представљају утицај јудејског култа.

Богослужбено предање дневног круга има своје дубоке корене у јудејској пракси. Пре свега имамо у виду богослужење јудејског храма⁷. Ова богослужења установљена су још у пустињском амбијенту избеглиштва јеврејског народа из Египта. Праћење потоњег развоја јудејског богослужења, омогућиће нам да сагледамо у којој мери је дневни богослужбени ритам јерусалимских храмова кроз историју остварио пресудни утицај на каснију праксу дневне молитве.

Несумљиво да је јудејски храм имао дневну богослужбену рутину која се заснивала на јутарњем и вечерњем приношењу жртава (Изл 29,39; 2. Цар 16,15). Ова пракса установљена је у Старом Завету и одржавана је кроз све етапе развоја јерусалимског храма.

Старозаветно богослужење са својим обредним прописима и правилима, као и уређење Скиније, представљају праслику новог и истинског Завета који је остварен у Христу (Јев 9.). Но, ипак и то старозаветно богослужење било је

⁵ Нпр. Зизјулас, „Евхаристија и Царство Божије“, у Зизјулас, Ј., Црква у тајни пројављена, Пожаревац, 2012., 31.

⁶ О вези између канонског, тј. јерархијског устројства Цркве и Литургије види: Зизјулас, Ј., „Истоветност евхаристијског сабрања са канонским јединством цркве“, у: Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у епископу у прва три века, Беседа, Нови Сад 1997., 76.

⁷ О овоме види: Frøyshov, S. S., "The Formation of a Fivefold Cursus of Daily Prayer in Pre-Constantinian Christianity: Backward Inferences from Later Periods", D. Galadza, N. Glibetić, G. Radle (eds.) TOXOTHN. Studies for Stefano Parenti. Grottaferrata, 2010. (Analekta Kryptoferres; 9). 121–138.

богооткривено. Оно је било предизображење небеског богослужења које је Мојсије видео на гори. Управо по обрасцу (τύπος) овог небеског богослужења, које се врши у небеској Скинији, Мојсије је уредио старозаветно богослужење. У прилог овоме, треба навести и мишљење професора Фундулиса које гласи: „и најнебитније богослужбене појединости Скиније биле су свише откривене, и оно што је вршено на земљи било је подражавање небеског“⁸.

Надаље, постоје сведочанства да је жртвоприношење које је било везано само за јерусалимски храм, после разрушења истог и прекида храмовног култа, било замењено молитвеним правилом у одређене часове дана и ноћи. Вечерње и јутарње жртве о којима је било речи, укинута су после разрушења Јерусалимског храма и код Јевреја су замењене молитвама (Мишна, Берахот 4.1)⁹. Управо у овој неведеној пракси видимо потврду да ова свакодневна богослужења жртвоприношења која су вршена у јерусалимском храму, представљају основу за развој служби дана и ноћи, тј. богослужења времена¹⁰.

Треба нагласити да хришћанско богослужење није просто христијанизовано богослужење синагоге¹¹, будући да су се хришћанско и богослужење раног јудаизма развијали заједно и упоредо. Главни фактори који су остварили пресудни утицај на оба ова богослужења јесу разрушење храма и укидање жртава.

Осим тога, Јудеји су и у свом свакодневном животу, у породичном дому, имали веома развијен молитвени живот. Овај аспект јудејског богослужења у приватном животу уједно је и остварио највећи утицај на хришћанско богослужење. Молитве које су Јудеји изговарали за обедом и благослови над хлебом и вином представљају темељни садржај хришћанских Анафора. Обичај савршавања молитава и мољења у различита времена, иницирао је развој дневног богослужбеног круга код древних хришћанских заједница¹².

⁸ Фундулис, Ј., „Дух богослужења“, у: Из ризнице богословља, Требиње-Никшић, 2003., 229.

⁹ Tractate Berakoth, нав. дело, 28. и даље; У Руском преводу јеврејског молитвеника „Сидур Шабеј Цион“, Јерусалим 1975, чије делове даје Аранц у In mei Memoriam – Eucharistia: Apendix II / Benedictiones Judeorum, Рим – Москва, 2003., 89. наводи се да ове молитве имају традиционални назив Чин жртве, за шта се као разлог наводи то да оне после разрушења храма замењују исте.

¹⁰ Упореди: Frøyskov, S. S., недедено дело.

¹¹ Овакво становиште је било доминантно кроз историју.. О томе види подробније: Dugmor, C. W., The Influence of the Synagogue upon the Divine Office, The Faith Press Ltd, 1964.

¹² У свом новијем раду, Бредшоу даје допуну овој теми: Bradshaw, P., „Jewish Influence on Early Christian Liturgy: A Reappraisal“, IntRes: <http://www.jcrelations.net/en/?item=2988>, приступљено: 2.7.2013.

У овом делу рада указали бисмо на конкретне елементе који су заједнички јудејском и хришћанском богослужењу и представљају плодове утицаја јудејског култа.

1.3. Историја формирања Типика

Да бисмо што јасније успели да остваримо каснију анализу структуре и елемената типика који опредељује савремену богослужбену праксу, треба најпре, приступити историјском сагледавању формирања, као и каснијег развоја типика. Како су типичи односно поретци богослужења увек везивани за одређене месне праксе, неоспорно је да савремени типик свој настанак дугује таквим месним предањима. Отуда, ми бисмо у следећем поглављу приступили историјском опису настанка јерусалимског, као и константинопољског богослужења, а која су изнедрила савремено богослужење Православне Цркве.

1.3.1. Јерусалимско богослужбено предање

Јерусалимско богослужење везује своје корене за заједницу апостола која је после Педесетнице наставила у Јерусалиму богослужбени живот. Овде пре свега треба истаћи да су св. Апостоли, угледајући се на Господа¹³, посећивали јудејски храм (Дап 2,46). У исто време, они су наставили да посећују скупове који су одржавани у синагогама. Овај период је трајао све до момента док су апостоли и први хришћани били прихватани од заједница у синагоги. Међутим, хришћани су врло брзо били изопштени из синагога. Овај најранији период завршава се разорењем Јерусалима и храма 70. године.

Следећи важан моменат јесте проналажење Часног Крста и зидање Базилике у Јерусалиму од стране цара Константина и његове мајке Јелене у IV веку. Овај моменат иначе представља кључну тачку у историји Цркве а свакако је и од пресудног значаја за потонњи развој хришћанског богослужења.

¹³ Из Еванђеља видимо да је Христос свакодневно боравио у храму (Лк 22.53). Приликом истеривања трговаца из храма, Господ га назива „дом молитве“ (Мт 21.13) . Храму је био и место у коме се вршило поучавање (Лк 2.46), због чега га је и Господ често посећивао и проповедао у њему (Јн 7.14).

Постепено долазимо и до још једне значајне појаве – праксе ходочашћења светих места. С тим у вези, веома важан писани споменик је Егеријин, или Етеријин путопис. Он нам сведочи, не само о похођењу светих места, него и о богослужбеној пракси јерусалимске цркве.

Јерусалимску богослужбену праксу овог периода карактерише присуство неколико група верних који учествују у креирању, као и практичном вршењу богослужења. Богослужење је динамично и живо. Забележено је смењивање богослужбених елемената: молитве, појање псалама, читање Св. Писма, тумачења и проповеди. Изузетно значајна карактеристика је и присуство аскетских заједница које врше неке делове богослужења. Веома заступљене су и процесције (литије) које се крећу између Базилике и оних светих места која су везана за завршне догађаје Домостроја спасења, оствареног у Господу Исусу Христу - Његово страдање и васкрсење. Сви ови елементи допуњени су и присуством поклоника који утичу на развој јерусалимског богослужења.

Веома важно сведочанство о поклоничком присуству представља и Литургија Светог Јакова Брата Божијег, а која садржи мноштво референци у вези са поклоницима.

Са друге стране, јачање Константинопоља и постепено ширење утицаја богослужбене праксе престонице, приметно је у даљем развоју јерусалимског богослужења.

Временом долази и до веома значајног формирања и јачања типика који су креирани у монашким заједницама Палестине. С тим у вези се истиче манастир Свтог Саве Освећеног, чије богослужење постепено почиње да се шири и изван Палестине. О овоме ћемо више писати у поглављу о Студитској богослужбеној пракси

1.3.2. Формирање и развој Константинопољског богослужбеног предања

Утемељење Константинопоља и пресељење Цара и Сената у нову престоницу резултирало је и постепеним повећањем утицаја Константинопољске епископске катедре. Ово је свакако остварило и одређени утицај на развој специфичне богослужбене праксе која је била велелепна и представљала је одговарајућу богослужбену форму престоничних цркава. Ретка сведочанства о

цариградском богослужењу овог периода умногоме нам помажу да сагледамо сјај и велелепност истог.

Цариградско богослужење овог периода угледа се у великој мери на богослужење Антиохије. Карактеристични елементи који су преузети из антиохијског литургијског типа су прерађена Анафора Дванаесторице апостола, приписана Златоусту, као и јектеније, антифони и процесије.

Најснажнији замах константинопољско богослужење је доживело у Цркви св. Софије. Константинова базилика на чијем је месту подигнута велепна Јустинијанова црква била је срце литургијског живота верних у престоници. Грандиозност и величанственост ове грађевине у много чему је пратило и велелепно богослужење. Предуслов за одржавање и неговање овог богослужбеног поретка који је пленио својом узвишеношћу, било је учешће великог мноштва људи.

Предиконоборачки период константинопољског богослужењу карактерише употреба кондака. Кондак је, заправо, врста поетске проповеди и карактерише је наративни стил. Кондаци тематски обрађују одређене празнике, али често и библијска читања одређених дана у години. Ово нам умногоме омогућава да реконструишемо и лекционар Константинопоља у овом периоду.

Период иконоборства је, свакако, оставио великог трага на цариградско богослужење, али, пре свега, на примеру утицаја, који је после победе иконопоштовања у престоници као и у Цркви, задобило монаштво.

У овом периоду нарочити углед задобија манастир Студион са својом праксом, о чему ћемо више говорити у следећем одељку.

1.3.3. Мешање јерусаимске и константинопољске праксе и Студијска реформа

Црква је у време иконоборства доживела снажне потресе. Монаштво је пружио највећи допринос православном иконопоштовању али и поднело највеће жртве. Ово је резутирало и све снажнијим утицајем монаха у периоду после иконоборачке кризе.

Студитски манастир са светим Теодором на његовом челу, остваривали су све већи и снажнији утицај у црквеном животу престонице. Стога је у богослужењу јсмањен утицај манастира Акимита (неусипајушчих), и уведен је

поредак из манастира св. Саве Освећеног. Студити су у свом типичу комбиновали праксе азматског константинопољског богослужења и монашке обичаје јерусалимске лавре св. Саве.

Напоследку, манастир Студион је постао нови велики центар богослужбеног развоја, и то, пре свега, средиште настанка и развоја химнографије, али и великих химнографа попут: светих Теодора, Герман, Јосиф и др. Они су путем свог плодног химнографског рада испунили богослужбене књиге Триод, Пентикостар, као и Минеје. Управо на овај начин је временом створен систем студитског поретка, засведочен у многим рукописима.

1.3.4. Новосавински Типикон и формирање савремене богослужбене праксе

Време крсташких освајања на Истоку, свакако, представља велику прекретницу на плану историјских и богослужбених особности тадашњег црквеног живота. Освајањем Цариграда и успоставом Латинског царства 1204., али и постављањем латинског патријарха, разбијен је континуитет богослужбеног живота престонице Источног римског царства и, поврх свега, великог центра овог богослужбеног предања Цркве свете Софије.

У складу са тим, Света Гора је постепено остваривала све снажнију улогу у креирању богослужбеног предања, те временом и истакла Типикон св. Саве Освећеног као неоспорну парадигму богослужбеног живота парохијских и манастирских заједница.

Бројне чињенице које су утицале на преовладавање монашке праксе у односу на парохијску. Монашки типик је представљао једну од најсавршенијих форми богослужења и био је веома једноставан за испуњавање. За његово благообразно и уредно остваривање била је неопходна само неколицина људи. Азматско богослужење је пак, било много захтевније, па је оно у новим условима који настају падом Цариграда и турским ропством, представљало „немогућ луксуз“.¹⁴

¹⁴ Види: Фундулис, „Монашки и парохијски типик“ у: Литургијско богословље - савремени огледи, преводилац и приређивач Гајо Гајић, Београд 2013., 251.

Коначно, време почетака типиграфије свакако неминовно утиче и на развој богослужења. Овакав вид чувања и преношења литургијског предања снажно окамењује тадашњу праксу и спречава потоњи одговарајући развој. Књиге које су све доступније прати незнање и неупућеност у древнија предања. Уосталом свакако да је и мрачно доба теолошког ропства Западном рубрицизму и схоластици онемогућио даљу употребу азматског богослужења.

2. Део - Литургијска и музиколошка анализа елемената азматског типика који су инкорпорирани у савремено богослужење

У другом поглављу рада, настојаћемо да остваримо једну компаративну анализу савременог богослужења, посматрано кроз призму Типикона св. Саве Освећеног и азматског типика. Резултат ове анализе омогућиће препознавање заједничких елемената и утврђивање њиховог порекла. У наставку рада, оне елементе који дугују своје пореко непосредно или посредно азматском типу, анализирали бисмо из перспективе литургике и литургијског богословља, али и уколико је могуће, и из перспективе музикологије. Овај музиколошки део наше анализе базирао би се на поређењу савремене појачке праксе наше Цркве, као и осталих источних Цркава, са појачком праксом азматског богослужења очуваном у до сада очуваним музичким рукописима. Истовремено, позабавили бисмо се и посредним сведочанствима о овом појању у недостатку непосредних или пак у циљу допуне истих.

2.1. Компаративна анализа структуре и елемената савременог и азматског богослужбеног поретка према ехологичким и псалтирима

Како смо већ истакли, у овом поглављу позабавићемо се основним богослужбеним књигама које су заједничке обема традицијама православног богослужења, а то су пре свега трепници и псалтири. Анализом рукописа, тј. њиховог садржаја, утврдићемо сличности између ова два поретка.

2.1.1. Божанствена Литургија

У овом одељку анализираћемо поредак Божанствене Литургије у намери да откријемо који су елементи у њој азматског порекла. Такође, понудићемо упоредну анализу материјала химни Литургија, засведочених у музичким рукописима чије се порекло везује за азматски типик и савременог поретка Литургије. На овај начин ћемо доћи до јасног препознавања и издвајања заједничких елемената.

2.1.2. Вечерње

Методом коју смо поменули у претходном одељку, остварићемо са анализу и поређење азматског и савременог вечерња. Циљ овог дела истраживања јесте констатовање и акцентовање елемената који су заједнички обома типцима.

2.1.3. Јутрење

У наставку рада бисмо, уз помоћ горенаведене методе, упоредили азматско јутрење са савременим јутрењем Типикона св. Саве Освећеног. Као резултат бисмо утврдили њихове заједничке елементе.

2.1.4. Остала богослужења

Примењујући поменути метод и у овом одељку, издвојили бисмо и упоредо сагледавали елементе азматског типика у осталим богослужењима савременог литургијског предања. Анализирали бисмо елементе 1., 3., 6., 9. часа, великог и малог повечерја, полуноћнице, али и молебана, заупокојене панихиде или парастоса, и компаративно их сагледали у светлу богослужења Азматске Панихиде и Тритектија. На овај начин бисмо дошли до заједничких елемената дотичних богослужења.

После завршетка компарације елемената азматског и савременог богослужбеног поретка, приступићемо потоњој историјско - литургичкој анализи елемената савременог богослужења, за које смо утврдили да воде своје порекло из азматског поретка.

2.2. Историјска анализа елемената заједничких обоа типичних

У овом одељку посветили бисмо се подробној анализи сваког појединачног елемента у савременом богослужењу за који би претходно било утврђено да потиче из азматског типика. Поврх свега, прибегли бисмо проучавању релевантних извора, посредних сведочанстава, као и теолошкој анализи значаја сваког елемента понаособ.

2.3. Музиколошка анализа елемената заједничких обоа типичних

У наставку рада спроводећи у дело анализу сачуваног музичког материјала у малобројним рукописима који садрже музичке елементе азматског порекла, покушаћемо да дефинишемо и истакнемо карактеристике појања азматског типика. У наставку ћемо упоредити резултате ове анализе са музичким предањем каснијих векова, које се везује за типик св. Саве Освећеног, а чија је употреба са мањим одступањима, општеважећа у свим помесним Црквама.

2.4. Анализа елемената лекционара и месецослова заједничких обоа типичних

Неоспорна је чињеница да важне параметре појединих литургичких типова чине и лекционари и месецослови, који стоје у тесној вези са типиком и на одређени начин чине његов важан и неизоставни део. Стога, покушаћемо да у овом одељку пружимо што детаљнију анализу истих. Благодарећи добијеним резултатима моћи ћемо да теолошки проценимо стање у коме се налази савремено богослужење и могућности прилагођавања истог појединим заједницама.

3. Део - Могућности њиховне усвојености азбучног типика или примене неких његових елемената у савременој богослужбеној пракси

Будући да је теологија као наука, неретко у опасности избегавања дијалога са конкретним човеком, али и у искушењу да не остварује плодотворност, ми бисмо покушали да у трећем поглављу пружимо нека потенцијална решења за проблеме који се јављају у савременој пракси и на тај начин покажемо конкретни допринос нашег истраживања. Овом приликом не бисмо приступили потпуно слободној и креативној надоградњи, већ бисмо систематично изложили постигнуте резултате наше анализе и учинили их, на тај начин, практично примењивим.

3.1. Обнова употребе Псалтира

Као резултат наше анализе, сматрамо да би се успешно показало да је због непримењивости садашњих одредби типика и неприлагођености истих, нарочито у животу парохијских заједница, Псалтир и библијски материјал уопште, изузетно мало присутан у молитвеном и богослужбеном животу верних.

Према одредбама савременог типика, Псалтир се у целини прочита једном у току недељу дана. Проблематика потребе скраћивања богослужења која су монашког порекла и одговарају потребама манастира, довела је до скраћивања и укидања читања псалама, и пренаглашене употребе химнографских елемената. На тај начин се изгубила симетрична употреба псалтира и химнографије, при чему је приметно да је химнографија остварила превагу над библијским поетским текстовима.

Сходно томе, мишљења смо да би детаљна анализа азбучног и савременог богослужења омогућила истицање могућих путева и начина редефинисања актуелне употребе псалтира у нашем богослужењу.

3.2. Преиспитување лекционара

Како је исправно примећено, библијски материјал у православним богослужењу често остаје неприступачан вернима. Не може се тврдити да сам типик не предвиђа читање светописамског материјала на богослужењима. Напротив. У типикону је читање и употреба Светог Писма присутна у складној и веома систематичној мери. Стари Завет се чита на вечерњим богослужењима уочи великих празника и током свете Четрдесетнице. Цео Псалтир се прочита једампут седмично, док се свакодневно предвиђа појање Библијских песама на јутрењу. Новозаветни текстови се редовно читају на Светој Литургији. Међутим, основни проблем је у томе што је овај распоред читања и употребе Светог Писма прилагођен свакодневним богослужењима у манастиру. Монашки живот уређен је у складу са предвиђеним свакодневним присуством богослужењима. Са друге стране, савремени човек није у могућности да свакодневно присуствује богослужењима, чије свеукупно трајање износе око трећине часова дана. Присуство верних се постепено свело на недељне Литургије. У том случају највећи број верника остаје ускраћен за старозаветна читања, псалтир као и највећи број новозаветних одељака. Овде бисмо покушали да понудимо резултате нашег истраживања као почетне идеје за могуће обнављање другачијег избора светописамских одељака за читање.

3.3. Преиспитување месецослова

Месецослов, тј. календар спомена како догађаја из Христовог домостроја спасења, тако и из живота светих и историје Цркве, представља важан фактор у систему православног богослужења. С тим у вези, покушаћемо да укажемо на резултате до којих смо дошли у поглављу у коме смо обрађивали тему месецослова, као полазиште за покушај решавања проблема савременог месецослова и васељенског значаја истог.

3.4. Појање у савременој богослужбеној пракси

Појање и црквена музика, који чине значајан елеменат богослужења и представљају дело заједнице верних, свакако доживљавају одређену кризу. Сматрамо да би резултати до којих бисмо дошли у нашој анализи појања као елемента богослужења, допринели обнављању и унапређењу истог.

Закључак

У закључку ћемо сумирати резултате до којих смо дошли и самим тим пружити доказ о доприносу нашег истраживања, како на пољу савремене литургичке науке, тако и у контексту богослужења наше помесне Цркве.

5. Очекивани резултати

Тема коју предлажемо има за циљ да расветли порекло појединачних елемената православног богослужења, и то првенствено из перспективе литургике, али и науке о црквеном појању. Управо на овај начин литургичка наука би умногоме била унапређена, будући да на нашем говорном подручју тренутно не постоје опширније студије којима су обрађиване ове теме. Благодарећи томе би се унапредила литургичка наука, а што би несумњиво имало потенцијалне импликације на пастирску праксу и живот наше Цркве у даљој перспективи.

Очекујемо да би ово истраживање темељније и квалитетније сагледало порекло структуре православног богослужења, као и његових појединачних елемената, нарочито из историјске перспективе. Овим би се дошло и до прецизнијег теолошког разумевања како изворног значења самих ових структура

и елемената, тако и до развоја њиховог потенцијала. Будући да је сасвим јасно да су ови елементи имали свој поступни историјски развој, ми ћемо показати да су они потенцијално и данас актуелни, те да у себи имају потенцијал за измене које би биле у складу са предањем, односно теолошком позадином, која је довела до њиховог увођења у богослужење. Библијски поетски материјал који представља најважнији конститутивни елемент богослужења, показао би се као изузетно виталан и потенцијално правовремено решење кризе у којој се налази православно богослужење, тј. богослужбена пракса.

Дисертабилност и оправданост ове теме показала би се оправданом, нарочито из перспективе литургијске обнове. Наиме, обнова евхаристијског богословља и његова импликација на пастирском нивоу не сме да се зограничи искључиво на припуштање верних чешћем причешћивању, већ би требало да допринесе и њиховом даљем активном укључивању верних у богослужбени живот Цркве. Управо овде би се показала пастирска примењивост наведене литургијске и музиколошке анализе.

Коначно, очекујемо да ће најважнији резултат овог рада бити темељније и подробније расветљавање везе између азматског типика и савременог богослужења. Ово би нам дало за право да тврдимо да је могуће повећати количину елемената који су заједнички овим типцима. Ово би се огледало пре свега у већој употреби увек актуелних библијских елемената, карактеристичних за азматски типик. Упоредо са тим, увођење ове теме у српску теолошку јавност, као и упознавање ове јавности са релевантном светском литературом значајно би унапредило савремену литургичку науку. Следствено, овај рад би представљао референтно и незаобилазно полазиште за сва даља истраживања везана за поменућу проблематику.

6. Списак литературе која ће бити коришћена

А) Извори

а) Евхологиони

L'Euclologio Barberini gr. 336, Edizione a cura di Stefano Parenti ed Elena Velkovska, C.L.V.-Edizioni liturgiche, Roma 1995.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 958 (X век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, Описаніе литургическихъ рукописей, хранящихся въ библіотекахъ православнаго востока, Томъ II, Εὐχολόγια, Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, Кіевъ 1901, 19-39.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 962 (XI-XII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 64-75.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 961 (XI-XII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 75-81.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 1036 (XII-XIII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 146-152.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 960 (XIII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 192-202.

Εὐχολόγιον, ркп. Синайск. библи. № 966 (XIII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 202-219.

Εὐχολόγιον лавры пр. Аѳанасія Аѳонскаго № 189 (XIII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 175-188.

Илитарій Патмосск. библи. № 105 (XIII век), у: Алексѣя Дмитриевскаго, наведено дело, 159-170.

Passarelli, Caetano L' euchologio cryptense. Г.β. VII (sec. X), *Ἀνάλεκτα Βλατάδων* 36, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1982.

Rugierri Vincenzo, The Cryptensis Euchology Гβ XI, у: *Orientalia Christiana Periodica* 52 (1986), fasc. II, 325-360.

Geitler, L., *Euchologium*, glagolski spomenik manastira Sinai brda, Zagreb 1882.

Goar, Jacobus, *Euchologion sive rituale graecorum*, Graz 1960.

Franck Edward Brightman, *LITURGIES EASTERN AND WESTERN*, Oxford 1896

Π. Τρεμπέλα Μικρόν Εὐχολόγιον ἔκδ. β' 1998 τ. 2., Αθήνα 1998.

б) Типици

Типик Велике Христове Цркве, по рукопису Патмоске библиотеке 266 (IX – X век), са допунама у виду примедби из разних рукописа, у: *Описаніе литургическихъ рукописей, хранящихся въ библіотекахъ православнаго востока*, Томъ II, Туликѡ, Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, Кіевъ 1895. 1.

Чин вечерња, јутрења и Литургије по уставу Велике Христове Цркве, по рукопису Андрејевског скита (XV век), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 164.

Канонар по рукопису Синајске библиотеке 150 (X - XI век), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 172.

Завештање преп. Саве Освећеног по рукопису Синајске библиотеке 1096 (XII – XIII век), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 222.

Ὑποτύπωσις Преподобног Теодора Студита по рукопису Ватопед 322 (956) (XII – XIV век), са варијантама из PG 99, у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 224.

Διατύπωσις Преподобног Атанасија Атонског по рукопису Ивирон 754 (228) (XIV век), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 238.

Синаксар (Типикон) Евергетидски по рукопису Атинског универзитета 788 (XII век), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 256.

Типикон манастира Пантократора по рукопису Богословке школе на Халки 85 (1749. Године), у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 656.

Типикон манастира светог Маманта по истом рукопису, у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 702.

Типикон малоазијског манастира Богородице „τῶν Ἡλίου Βωμῶν ἥτοι τῶν Ἐλεγμῶν“ по истом рукопису, у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 715.

Типикон манастира Архангела Михаила на гори светог Авксентија по истом рукопису, у: Алексѣя Дмитријевскаго, наведено дело, 769.

М

Mateos, J., Le Typicon de la Grande Eglise, I том, Orientalia Cristiana Analecta 165, Roma 1962.

Mateos, J., Le Typicon de la Grande Eglise, II том, Orientalia Cristiana Analecta 166, Roma 1963.

Aggranz, M., Le typikon du monastere du Saint-Sauveur a Messine, Roma 1969.

Акентев, К. К., Типикон Велике Цркве, Cod. Drezde A 104, Санкт-Петербург, 2008.

Кекелизде К., прот. Иерусалимский Канонарь VII века: Грузинская версия. Тифлис, 1912.

Типикон храма Вакрсења из 1122. Године, у Παπαδοπουλου-Κεραμεως, ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΙΚΗΣ ΣΤΑΧΥΟΛΟΓΙΑΣ, ΕΝ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΙ 1894, том II, 1-254.

Велики Типик

Патријарх Павле, Општи типик, Београд 2010.

Типик архиепископа Никодима, књига прва, Београд 2007.

Типик архиепископа Никодима, књига друга, Београд 2007.

Симић, Прибислав, Хиландарски типик монаха Романа 1331. Година,

Пентковский А.М. Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси. М., 2001.

Τυπικόν της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας - Γεωργίου Βιολάκη, Κωνσταντινουπολη 1888.

Τυπικόν Κωνσταντίνου Протоψάλτου, Κωνσταντινουπολη 1851.

Τυπικό Αγίου Σάββα, Βενετία 1545.

Бенешевич, В. Н., Тактикон Никона Черногорца, Петроград 1917.

в) Музички рукописи

Γεωργίου, Κ. Ι., Η εβδομαδιαία αντιφωνική κατανομή των ψαλμών και των ᾠδων εἰς τὰς αἰσματικὰς ἀκολουθίας ἑσπερινῶν καὶ ὁρθρῶν. Γрчки музички рукописи 2061 и 2062 Националне библиотеке у Атини (дисертација, ПОИ 1976)

г) Патристички и канонски извори

Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου ἢ Καθολικὴ διδασκαλία, PG 1, Parisiis 1857, 556A-1156B.

Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Τόμος δεῦτερος (2), Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1955, 215-220.

Свештени канони Цркве, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког, Београд 2005.

Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Περὶ τῆς Θείας προσευῆς, TNA, ΠΓ 155.

Itinerarium Egerie, Sources Chretiennes 296, Paris 1982.

Iuris ecclesiastici Graecorum Historia et monumenta, том II, Roma 1868.

Б) Примарна литература

Арранц, М., Избранные сочинения по Литургике, том I, Рим – Москва, 2003.

Арранц, М., Избранные сочинения по Литургике, том III, Рим – Москва, 2003.

Арранц, М., Как молились Богу древние восточные христиане, СПб 1979.

Арранц, М., Молитвы и псалмопение по константинопольскому песнопению, Рим 1997.

ARRANZ, M., Les prieres sacerdotales des vePRES byzantines (Pr.Vepr.), OCP 37 (1971) 85-124.

ARRANZ, M., Les prieres presbyterales des matines byzantines: 1e partie: Les prieres (Pr.Mat.I), OCP 37 (1971) 406-36; 2e partie: Les manuscrits (Pr.Mat.II), OCP 38 (1972) 64-115.

ARRANZ, M., Les prieres presbyterales des Petites Heures dans l'ancien Euchologe byzantin (Pr.Heur.), OCP 39 (1973) 29-82.

ARRANZ, M., Les prieres presbyterales de la "Pannykhis" de l'ancien Euchologe byzantin et la "Panikhida" des defunts: I (Pr.Pann.I), OCP 40 (1974) 314-43; II (Pr.Pann.II), OCP 41 (1975) 119-39.

ARRANZ, M., Les prieres presbyterales de la "Pannykhis" de l'ancien Euchologe byzantin et la "Panikhida" des defunts, (= La maladie et mort du chretien dans la Liturgie. Conferences Saint-Serge 1974. Bibliotheca "Ephemerides Liturgicae". Subsidia 1), Roma 1975, 31-82.

- ARRANZ, M., Les prieres presbyterales de la Tritoekti de l'ancien Euchologe byzantin (Pr.Tri.): Ie partie: Textes et documents, OCP 43 (1977) 70-93; IIe partie: Essai de commentaire, OCP 43 (1977) 335-54.
- ARRANZ, M., L'office de l'Asmatikos Hesperinos ("vepres chantees") de l'ancien Euchologe byzantin (Asm.Hesp.): Ie partie: Les prieres, OCP 44 (1978) 107-30; IIe partie: La psalmodie, OCP 44 (1978) 391-419.
- ARRANZ, M., L'office de l'Asmatikos Orthros ("matines chantees") de l'ancien Euchologe byzantin (Asm.Orthr.), OCP 47 (1981) 122-157.
- Скалцис, Панајотис, Традиција заједничке и личне молитве са посебним освртом на Тикарасов Часослов, Крагујевац 2014.
- Strunk, Oliver, The Byzantine Office at Hagia Sophia, u: Dambarton Oaks Papers, Vol. 9/10, 1956, 175 – 202.
- Матеос, Х., Литургија Речи у византијском богослужењу, Београд-Париз-Требиње 2013.
- Милошевић, Ненад, Молитвослов, Београд 2012.
- Милошевић, Ненад, У Духу и истини, Београд 2011.
- ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ, Ν., Ἡ θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς θείας λατρείας, Ἡ σύνδεσις τῶν μυστηρίων μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας, Ἐκδόσεις: Παναγιώτης Σ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2001.
- Milosevic Nenad, To Christ and the Church, Los Angeles 2012.
- Милошевић, Ненад, "(Х)еортолошка перспектива Свете Евхаристије", Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 5 (2010) 145-150.
- Милошевић, Ненад, „Типик на размеђу литургијског идеализма и реализма“ у: Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 10. ПБФ, Београд, 2011, 234 - 243
- Мирковић, Лазар, Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве, Београд, 1961.
- Зизјулас, Јован, „Евхаристија и Царство Божије“, у Зизјулас, Ј., Црква у тајни пројављена, Пожаревац, 2012.
- Флоровски, Георгије, „Непрестано се молити“, у: Црква је Живот – изабране беседе, есеји и студије, Београд, 2005, 339.
- Флоровски, Георгије, "Елементи Литургије", у: Црква је Живот – изабране беседе, есеји и студије, Београд, 2005, 345.

- Кулман, Оскар, Ранохришћанско богослужење, Отачник, Београд, 2010.
- Мансветов, Иван Н., Црквени устав (Типик) - Његово формирање и судбина у грчкој и руској цркви, Шибеник, 2010.
- Успенски, Николај, Чин свеноћног бденија на православном истоку и у Руској цркви, Шибеник 2005.
- Успенски, Николај, Анафора – Покушај историјско-литургичке анализе, Вршац 2002., превод са руског: К. Кончаревић
- Скабаланович, М., Тумачење Типика, прев. С. Продић, Истина, Шибеник, 2004.
- Φουντούλη, Ι., Τελετουργικά Θέματα τ. 2, Αθήνα 2006.
- Φουντούλη, Ι., ΚΕΙΜΕΝΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ, τεύχος α' Ακολουθία του νυχθημέρου, Θεσσαλονίκη 1994.
- Фундулис, Ј., Двадесетчетворочасовно славословље, прев. Г. Караманис и Е. Аздејковић, група издавача, Цетиње-Подгорица, 2009.
- Фундулис, Ј., “Дух богослужења“, у: Из ризнице богословља, Требиње-Никшић, 2003.
- Шмеман, А., Увод у литургичко богословље, прев. С. Продић, Истина, Шибеник, 2005.
- Frøyshov, S. S., "The Formation of a Fivefold Cursus of Daily Prayer in Pre-Constantinian Christianity: Bacward Inferences from Later Periods", D. Galadza, N. Glibetić, G. Radle (eds.) ΤΟΧΟΤΗΣ. Studies for Stefano Parenti. Grottaferrata, 2010. (Analekta Kryptoferres; 9). P. 121–138.
- Taft, R. F., The Liturgy of the Hours in East and West-The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today, The liturgical Press, St. John's Abbey, Collegeville, MN, 1985.
- Δημ. Κ. Μπαλαγεώργου, Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ, ΑΘΗΝΑ 2001
- Αντωνιάδου, Ευαγγέλου, Περί του ασματικού ή βυζαντινού κοσμικού τύπου των ακολουθιών της ημερονυκτίου προσευχής, Θεολογία τ. 20 (1949), 21 (1950) και 22 (1951).
- Marinčák, Šimon, The Structure of Byzantine "Orthros" according to the XIVth Century "Taxis tôn Akolouthiôn" Musical Manuscripts, Prešov : Vydavatel'stvo Petra, 2004
- Lingas, Alexander, Sunday matins in the Byzantine cathedral rite: music and liturgy, Ph.D. Thesis, University of British Columbia 1996.

- Lingas, Alexander, „The Liturgical Place of the Kontakion in Constantinople“, u: Essays Dedicated to the Memory of Fr. John Meyendorff, Byzantinorossica 1, St. Petersburg 1995, 50–57.
- Lingas, Alexander, „Late Byzantine Cathedral Liturgy and the Service of the Furnace“, u: Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St Catherine’s Monastery in the Sinai, Turnhout, Belgium: Brepols, 2011, 179–230.
- Lingas, Alexander, „Hesychasm and psalmody“, u: Mount Athos and Byzantine Monasticism, Aldershot: Variorum, 1996. 155–168.
- Lingas, Alexander, „The First Antiphon of Byzantine Cathedral Rite Matins: From Popular Psalmody to Kalophonia“, u: Cantus Planus: Papers of the Meeting Held at Esztergom and Visegrád, Budapest 2001, 479–500.
- Lingas, Alexander, „Festal Cathedral Vespers in Late Byzantium“, u: Orientalia Christiana Periodica 63, Rome, 1997, 421–459.
- Lingas, Alexander, „How Musical was the “Sung Office”? Some Observations on the Ethos of the Byzantine Cathedral Rite“, in: The Traditions of Orthodox Music. Proceedings of the First International Conference on Orthodox Church Music, University of Joensuu, Finland 13–19 June 2005, Joensuu, 2007, 217–234.
- Пентковский, Алексей, “Антиохийская литургическая традиция в IV-V веках”, у: Журнал Московской Патриархии, Москва 2002. 73.
- Пентковский, Алексей, „Константинопольский и иерусалимский богослужебные уставы“, у: Журнал Московской Патриархии 5, Москва 2001. 70.
- Пентковский, Алексей, „Студийский устав и уставы студийской традиции“, у: Журнал Московской Патриархии, Москва 2001. 70.
- Пентковский, Алексей, “Евергетидский монастырь и императорские монастыри в Константинополе в конце XI – начале XII века”, у: Византийский временник, Москва 2004. 76.
- Пентковский, Алексей, „Ктиторские типиконы и богослужебные синаксари евергетидской группы“, у: Богословские труды. Москва, 2003. 321.
- Пентковский, Алексей, „Богослужебный синаксарь константинопольского монастыря Христа Человеколюбца (Istanbul, Patriarchate Library, Panagia Kamariotissa, Cod. 29): сентябрь, 1-14“, у: Богословский вестник, Москва 2004. 177.
- Пентковский, Алексей, “Иерусалимский устав в Константинополе в Палеологовский период”, у: Журнал Московской Патриархии 5, Москва 2003. 77.

Пентковский, Алексей, “Иерусалимский устав и его славянские переводы в XIV столетии”, у: Преводите през XIV столетие на Балканите, доклади от международна конференция в София 26 – 28 юни 2003. София 2004. 153.

Пентковский, Алексей, „Лекционарии и четвроевангелия в византийской и славянской литургических традиция“, у: Евангелие от Иоанна в славянской традиции, Санкт Петербург, 1998. 3-54.

Пентковский, Алексей, „К истории славянского богослужения византийского обряда в начальный период (кон. IX – нач. X в.)“ у: Addenda et corrigenda, у: Богословские труды, Москва 2015. 117 – 146.

Taft, Robert, The Liturgy of the Hours in East and West, 1986. Collegeville, Minnesota 1993.

Taft, Robert, “Cathedral vs. Monastic Liturgy in the Christian East: Vindicating a Distinction,” у: Bolletino della Badia Greca di Groteferrata, 2005. 173.

Καραϊσαρίδη, Κ., „Ασματικό και μοναχικό τυπικό και η студитική μεταρρύθμιση“ реферат на: IV` Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων одржаном 23.9.2010. <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/liturgical/liturgical.htm> приступљено: 27.9.2015.

В) Секундарна литература

Чифлианов, Б., Ο ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ (ΑΒ 31), ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994
Γρ. Θ. Στάθη, ΠΑΝΝΥΧΙΣ, ΑΘΗΝΑ 1999

Γρ. Θ. Στάθη, ΤΡΙΘΕΚΤΗ, ΑΘΗΝΑ 2000

Σπυράκου, Ευαγγελίας, Οι Χοροί Ψαλτών κατά την βυζαντινή παράδοση, Αθήνα 2008

Φίλιας, Γ., Λειτουργική Α΄, Εκδοσεις Γρηγορη, Αθήνα 2006.

Beckwith, R.T., The Jewish Background to Christian Worship, у: The Study of Liturgy, revised edition, Oxford 1992

Bouyer, L., Eucharistie : Théologie et spiritualité de la prière eucharistique, Paris, 1966., овде према фотокопији руског превода из Библиотеке МДА (куцано машином).

Bradshaw, P., The Search for the Origins of Christian Worship: Sources and Methods for the Study of Early Liturgy, 2nd ed. New York: Oxford University, 2002.

Bradshaw, P., “Jewish Influence on Early Christian Liturgy: A Reappraisal”, *IntRes*: <http://www.jcrelations.net/en/?item=:2988>, *πρὶς τὴν ὄψιν*: 2.7.2013.

Crichton, J.D., “A Theology of Worship”, *γ*: *The Study of Liturgy*, revised edition, Oxford 1992, 3-31.

Dugmor, C. W., *The Influence of the Synagogue upon the Divine Office*, The Feith Press Ltd, 1964.

Welesz, E., *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1958.

Taft, Robert, *The Structural Analysis of Liturgical Units: An Essay on Methodology*, *υ*: *Beyond East and West*, Rome 2001, 187.

Taft, Robert, *The Byzantine Rite – A Short History*, Collegeville, Minnesota 1993.

Taft, Robert, „Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite”, *υ*: *Dumbarton Oaks Papers* 1988. 179-194.

Γ) Εγκυκλοπαιδεία καὶ λεξικογράφι

Православная Энциклопедия, Москва 2000 – 2015.

Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, Αθήναι 1962-1968.

A Patristic Greek Lexicon, edited by G.W.H. Lampe, D.D., Clarendon Press, Oxford 1961.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Δ., *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Τόμος Γ', Εκδόσεις Δομή-Α.Ε., Αθήναι 1953.

Извештај комисије
за одобрење теме докторске дисертације
кандидата Владимира Антића
под насловом
„Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми
Православне Цркве – литургиолошка анализа“

Дана 28. октобра 2015. године студент докторских студија Владимир Антић одбранио је предлог теме докторске дисертације под насловом „Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве – литургиолошка анализа“ пред Комисијом у саставу: проф. др Владимир Вукашиновић (председавајући), проф. др Зоран Ранковић и проф. Др Драган Ашковић.

Докторанд Владимир Антић изложио је, у језгровитом усменом експозеу, мотиве за одабир теме, представио научне методе које ће користити у изради дисертације, изнео прелиминарни нацрт њене садржине и указао на значај и актуелност теме. По изложеном експозеу уследиле су сугестије, примедбе и питања чланова Комисије, као и одговори кандидата.

У првом делу писаног Образложења теме кандидат је истакао релевантност и важност теме дисертације. Према његовом мишљењу, православно богослужење представља суштински израз црквеног живота православних хришћана. Незамисливо је разумети Православну Цркву као заједницу која функционише без заједничког молитвеног ритма. Упркос томе, богослужење, нарочито у смислу свакодневног богослужбеног ритма – дневног богослужбеног круга, заузима све мање простора у животу верних. Ова појава, са црквено-пастирске тачке гледишта, тиче се верног и благообразног следовања актуелном типичу монашког порекла у околностима живота парохијских заједница, иницира теолошко преиспитивање узрока оваквог слабљења интересовања верних за дневна богослужења, а што представља и повод за анализу. Значај предложене теме огледа се у потреби да се резултати истраживања примене и уткају у богослужбени живот савремене парохије.

Као основни истраживачки задатак дисертације јесте проучавање и расветљавање оних елемената богослужења који своје порекло имају у азматском типичу. Пажња кандидата биће усмерена на богослужења која чине седмични и дневни богослужбени ритам православних хришћана: Божанствену Литургију, вечерње и јутрење, анализираће основне елементе структуре ових богослужења из перспективе типика, тј. регулаторних прописа који уређују сам поредак православног богослужења.

Наведене елементе анализираће са литургичког и са музиколошког аспекта. На тај начин изградиће се јаснија и прецизнија слика о конструктивним могућностима православног богослужења, које су садржане у наизглед архаичним формама. Мноштво таквих елемената, који су у савременој богослужбеној употреби, представља широки дијапазон могућности за пастирски рад и прилагођавање богослужења потребама градских и, уопште узев, парохијских заједница.

Циљ истраживања огледа се у томе да се, путем анализе непосредних (лекционари, еухологиони, псалтири, типичи, ирмологиони, музички рукописи и др.) и посредних сведочанстава о православном богослужењу (житија, тумачења, светооочаки и текстови других црквених писаца), дође до јасних и непобитних сведочанстава о драгоцености улози елемената азматског типика у актуелном богослужбеном поретку. Тиме би се показало да савремени богослужбени израз поседује огроман потенцијал у виду библијских поетских текстова, који су због разних историјских утицаја и околности запостављени и веома често заборављени. Истраживачким поређењем азматског и актуелног монашког типика указало би се на потребу и могућности адекватне примене ових резултата у савременој богослужбеној пракси Православне Цркве, и то представља потврду оправданости ове докторске дисертације, као и предуслов оригиналности овога рада.

Осим Увода, прелиминарну структуру рада чиниће три дела са својим поглављима и потпоглављима. У првом делу кандидат ће изложити настанак, развој и богословске претпоставке последовања дневног круга богослужења. Други део садржаће телетургичку и музиколошку анализу елемената заједничких азматском и монашком типичу, док ће у трећем делу бити представљене могућности поновне успоставе азматског типика или примене неких његових елемената у савременој богослужбеној пракси Православне Цркве.

После Закључка, у коме се кандидат истиче да би резултати овога истраживања могли утицати на већу употребу, у актуелном богослужењу по одредбама монашког типика, увек актуелних библијских елемената, карактеристичних за азматски типик, следи Прелиминарни библиографија, подељена на списак извора и списак литературе.

Докторанд Владимир Антић успешно је одговорио на питања чланова Комисије, прихватајући њихове умесне примедбе. Комисија закључује да је тема која је предложена за тезу докторског рада дисертабилна и да кандидат поседује неопходне компетенције за њену успешну и благовремену обраду.

У Београду,
9. 12. 2015.

Чланови Комисије

1. -----

Проф. др Владимир Вукашиновић

2. -----

Проф. др Зоран Ранковић

3. -----

Проф. др Драган Ашковић

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 3. Седници у школској 2015/2016, одржаној 29.12.2015. године, донело је следећу

ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Владимира Антића** под насловом "Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве – литургиолошка анализа", у саставу **др Владимир Вукашиновић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Зоран Ранковић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Драган Ашковић**, доцент Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду је донело одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

ДЕКАН

проф. др Предраг Пузовић